Т. П. Андриенко, канд. филол. наук, доц.
Институт международных отношений
Киевского национального университета имени Тараса Шевченко (Украина)

Историческая стилизация или архаизация в переводе?

Исследуются стратегии передачи хронологического и художественного времени в переводе на основе сопоставления устаревших и стратегически архаизированных множественных переводов. Архаизация изучается в языковом (стилистическом), когнитивном и прагматическом аспектах. Сравнение выявляет различия между устаревшими и стратегически архаизированными переводами, доказывая, что архаизация заключается не в имитации языковых особенностей более раннего периода, а в избирательном использовании стилистически маркированных элементов, сохранившихся в современном языке. Оптимальная для перевода классического произведения умеренная архаизация реализуется преимущественно на лингво-стилистическом уровне с включением некоторых исторических реалий; однако основные когнитивные и прагматические структуры являются современными.

Ключевые слова: *художественный перевод, стратегия перевода, архаизация, стилизация, художественное время.*

УДК 81'25

М. С. Дорофеєва, канд. філол. наук, доц.
Інститут філології
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка (Україна)

ПОРІВНЯЛЬНО-ПЕРЕКЛАДАЦЬКИЙ АНАЛІЗ У СИНЕРГЕТИЦІ ПЕРЕКЛАДУ (ДОСВІД ПРАКТИЧНОГО ЗАСТОСУВАННЯ)

Представлено синергетично-інформаційну методику виконання порівняльно-перекладацького аналізу спеціального тексту на базі синергетично-інформаційної моделі системи спеціального перекладу. На матеріалі фрагмента німецького науково-технічного тексту, його множинних перекладів та перекладу-еталона українською мовою продемонстровано механізм аналізу та доведено ефективність останнього. Виявлено, що послідовне виконання етапів синергетичного аналізу сприяє об'єктивності оцінювання результатів перекладу та мінімізації власних перекладацьких помилок.

Ключові слова: *система спеціального перекладу, синергетично-інформаційна модель, порівняльно-перекладацький аналіз, синергетично-інформаційна методика перекладацького аналізу, семантична інформація, дискурсивно-фахова інформація, фонова інформація, інформаційний дефіцит.*

Суттєвими розрізняльними ознаками перекладу як синергетичної системи є когерентна взаємодія елементів, самоорганізація, а також динамічна ієрархія перекладацьких рішень. У межах синергетики перекладу система спеціального перекладу становить надскладний об'єкт двох рівнів самоорганізації: внутрішнього й зовнішнього. Взаємодія названих рівнів детермінується принципом подвійного входження, спільним для синергетичних систем мови і перекладу.

Система спеціального перекладу містить дві фази розвитку: 1) фазу Буття; 2) фазу Становлення. Фаза Буття відповідає результату перекладацької діяльності, фаза Становлення, у свою чергу, маркує процес перекладу. Натепер в українському перекладознавстві не існує цілісної синергетичної методології перекладацького аналізу, принаймні для спеціальних текстів. Цей факт обумовлює актуальність нашої розвідки.

Основою методології дослідження перекладу спеціальних текстів можуть слугувати принципи синергетики, які наразі успішно розробляються в гуманітарних науках, зокрема у синергетичній лінгвістиці, дискурсології та жанрології [Пиотровский 2006; Домброван 2013; Єнікєєва 2011; Пихтовникова 2009, 48–52; Синергетика 2015]. Ключовий елемент синергетичної методології формує авторська модель системи спеціального перекладу (ССП).

Основою синергетично-інформаційної моделі ССП є критерій домінанти перекладу як інформації, призначеної для передачі. ССП побудована за принципом подвійного входження, охоплюючи два незамкнені рівні самоорганізації: внутрішній і зовнішній. Модель представляє систему спеціального перекладу на чотирьох рівнях її Буття і Становлення: мікрорівень1, мікрорівень 2, макрорівень і мегарівень.

Центр системи утворює системний конфігуратор у вигляді домінанти перекладу. Мікрорівень системи 1 становить зміст

вихідного тексту (ВТ), вербалізований за допомогою системи лексичних і граматичних значень мови оригіналу. Мікрорівень системи 2 охоплює фактори комунікативної ситуації ВТ у вербальному вираженні. Обидва рівні формують внутрішній рівень самоорганізації ССП. Мікрорівню 1 відповідає семантична інформація, представлена у ВТ; мікрорівень 2 маркує експліцитну комунікативно-прагматичну інформацію ВТ.

Макрорівень ССП містить тип фахового дискурсу, до якого належить текст оригіналу. Макрорівню ССП відповідають два типи імпліцитної інформації: 1) дискурсивно-комунікативна інформація, що маркує категорії дискурсу; 2) дискурсивно-фахова інформація, тобто спеціальні знання, імпліковані в оригіналі.

Мегарівень ССП становить ноосфера, що утворюється сукупністю колективних когнітивних фреймів та трьома типами наукової раціональності [Дорофєєва 2016, 287–289; Дорофєєва 2016, 51–56]. Мегарівень містить фонову (енциклопедичну) інформацію, імпліковану у вихідному тексті.

Глобальною метою створення моделі стало підвищення якості спеціального перекладу через виявлення синергетичних механізмів перекладацької діяльності як системи самоорганізації. До локальних завдань моделі належить її використання як основи синергетичної методики порівняльно-перекладацького аналізу (ППА) спеціальних текстів.

Пропонована стаття має на меті представлення практичних аспектів авторської методики ППА на прикладі спеціального тексту, його множинних перекладів та перекладу-еталона. Об'єктом дослідження виступає синергетично-інформаційна методика ППА спеціального тексту. Предмет розвідки складають особливості реалізації авторської методики на кожному етапі ППА оригіналу і варіантів його перекладу.

Авторська синергетично-інформаційна методика ППА на базі моделі охоплює дев'ять етапів: 1) аналіз цільового тексту (ЦТ); 2) розгляд ВТ за критерієм атрактора, функції та домінанти перекладу; 3) порівняння ВТ і ЦТ за виявленими точками біфуркації; 4) представлення розходжень ВТ і ЦТ за графами: а) ієрархія перекладацьких рішень; б) відношення перекладацької рів-

новаги; 5) класифікація розходжень між ВТ і ЦТ за типами інформації, що становлять домінанту перекладу ВТ; 6) усунення інформаційного дефіциту ЦТ з боку суб'єкта ППА; 7) виправлення хибних перекладацьких рішень суб'єктом ППА; 8) обґрунтування рішень виконавця перекладу і суб'єкта ППА; 9) моніторинг і оцінка результатів перекладу.

Розглянемо практичне застосування кожного етапу аналізу. Прикладом для демонстрації механізму дії ППА було обрано фрагмент науково-технічного тексту німецькою мовою, наведений у підручнику з аграрної економіки [Agrarwirtschaft 2007, 14–15], а також його множинні переклади українською мовою, виконані студентами-магістрами Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Користуючись алгоритмом синергетично-інформаційної методики ППА, на етапі аналізу **(1)** проаналізуємо перший варіант перекладу (див. 1.1):

1.1. *Атом*[1]*

Будова: Атом (від грец. atomos= неподільний) – найменша частинка хімічного елементу; однак вчені вже давно довели, ***що і його****[2]* *можна поділити на ще менші частинки.*

Атом складається з ядра (що у свою чергу складається з ***матеріальних частинок)****[3]* *та з оболонки.* ***Матеріальні частинки**** ***складають за своєю кількістю у більше ніж 99%**** *всю атомну масу.* ***Деякі з них протони**** *– позитивно заряджені, інші – нейтрони –* ***негативно****.*

Протони та нейтрони утворюють нуклони. Вони визначають масове число ***в атомній масі****. Кількість протонів в атомному ядрі показує атомний номер, що і є визначальним фактором для* ***відмінності**** *окремих елементів.*

Атомні ядра елементу мають однакову кількість протонів, проте часто різну кількість нейтронів, тому їх маса може бути різною. Атоми з однаковими зарядами ядра, але з різними масовими числами називаються ізотопами. Хімічні елементи є здебільшого ***ізотопно-геохімічними****.*

---

[1] Орфографія, пунктуація та стиль виконавця перекладу збережені.

[2] Потенційне порушення міжкультурної фахової комунікації.

У наведеному варіанті перекладу жирним шрифтом виділені місця потенційного порушення міжкультурної фахової комунікації. Із погляду адресата перекладу в особі виконавця ППА відмічені рішення характеризуються нечіткістю термінології, тобто невідповідністю цільовому дискурсу, невдалими стилістичними формулюваннями, а у деяких випадках – семантичною двозначністю.

Так, до невідповідності цільовому дискурсу, яке, очевидно, пов'язано з викривленням дискурсивно-фахової інформації, відносимо хибне уживання термінів *матеріальні частинки*[4], атомна маса*[5], ізотопно-геохімічні елементи**. Невдалі формулювання, що не відповідають стилістичним нормам цільової мови, знаходимо у таких реченнях і частинах пропозицій: (а) *Матеріальні частинки* **складають за своєю кількістю у більше ніж 99 %*** *всю атомну масу.* (б) ***Деякі з них протони**** *-позитивно заряджені, інші – нейтрони –* ***негативно**.* (в) <…> *що і є визначальним фактором для* ***відмінності**** *окремих елементів.*

Зрештою, семантична двозначність прослідковується у першому реченні: ***Атом*** *(від гр. atomos= неподільний) – найменша частинка хімічного* ***елементу****; однак вчені вже давно довели,* ***що і його**** *можна поділити на ще менші частинки.* У цьому випадку за синтаксичною структурою незрозуміло, до якого члена головного речення належить корелят *і його*: до *атома* чи до *хімічного елемента*. Безумовно, зміст речення знімає дану двозначність, однак у науковому тексті варто було б формулювати висловлення більш чітко.

На другому етапі ППА **(2)** розглянемо фрагмент оригіналу (див. прикл. 1) [Agrarwirtschaft 2007, 14] з метою встановлення атрактора системи вихідного тексту, функції оригіналу й домінанти його перекладу.

1. Atom

Aufbau *– Ein Atom (von griech. Atomos=unteilbar) ist zwar das kleinste Teilchen eines chemischen Grundstoffes oder Elements; es kann aber – wie die Wissenschaft längst bewiesen hat – sehr wohl geteilt werden.*

---

[3] Так само (див. вище).

[4] Неправильне перекладацьке рішення.

[5] Так само (див. вище).

Es besteht aus einem Atomkern mit Massenteilchen und aus einer Hülle. Die Massenteilchen bestimmen mit einem Anteil von mehr als 99 % das Atomgewicht. Einige davon, die Protonen sind elektrisch positiv (+) geladen, andere sind elektrisch neutral (Neutronen).

Protonen und Neutronen bilden zusammen die Nukleonen. Sie bestimmen die Massenzahl im Atomkern. Die Anzahl der Protonen im Atomkern ergibt die Kernladungszahl oder Ordnungszahl. Sie ist für die Unterschiedlichkeit der einzelnen Grundstoffe (Elemente) maßgeblich.

Die Atomkerne eines Elements besitzen zwar alle die gleiche Zahl von Protonen, haben aber häufig unterschiedlich viele Neutronen, so dass auch ihre Masse verschieden ist. Atome mit gleicher Kernladungszahl, aber verschiedener Massenzahl werden als Isotope bezeichnet. Chemische Elemente sind meist Isotopengemische.

Для визначення атрактора ВТ, тобто мети створення і застосування оригіналу, спочатку розглянемо мікрорівень останнього. Відповідно до синергетично-інформаційної моделі ССП, мікрорівень містить мовні дані, тобто зміст тексту, актуалізований у семантичній інформації. Крім того, до мікрорівня ССП належать комунікативно-прагматичні дані про фактори комунікативної ситуації, до якої входить текст оригіналу: адресанта, адресата і предмет повідомлення.

Розгляд семантичної інформації дозволяє зробити висновок, що текст оригіналу належить до наукового стилю. На рівні мови про це свідчать лексичні, текстуальні та стилістичні маркери тексту, зокрема, терміни, іншомовні слова, експліцитні займенникові або іменникові когезійні зв'язки між реченнями, конструкції процесуального пасиву (*Vorgangspassiv*) і результативного пасиву (*Stativ*).

Показником наукового стилю слугує також аргументативне та класифікаційно-розділове представлення пропозиційної інформації у конструкціях деяких речень: ***einige davon****... sind –* ***andere*** *sind <...>; die Atomkerne* ***besitzen zwar*** *...* ***haben aber*** *<...>,* ***so dass****... <...>*. Крім того, на рівні цілого фрагмента спостерігається логіка тематичної прогресії тексту, тобто послідовна зміна тема-рематичної інформації в комунікативній перспективі ВТ. Тематична прогресія реалізується через граматичну когезію. Так, терміни-іменники "вводять" рему попереднього

речення, а повтори іменників і займенники-кореляти, у свою чергу, маркують тему в кожному наступному реченні ВТ.

На смисловому рівні оригіналу показниками атрактора стають заголовок ***Atom*** і маркер першого абзацу ***Aufbau***, а також когерентні зв'язки тексту, тобто ключові слова, що маркують домінантний смисл тексту. Когерентні зв'язки формують семантичну мережу ВТ: *Atom – das kleinste Teilchen – der chemische Grundstoff – der Atomkern – die Massenteilchen – die Hülle – die Protonen – die Neutronen – die Nukleonen – die Massenzahl – die Kernladungszahl – das Element – die Masse – Isotope.*

Уже на рівні значень лексем із семантичної мережі можна встановити, що ВТ належить до природознавчих текстів на перетині галузей хімії та фізики. Утім, для остаточного формулювання атрактора, визначення функції й домінанти перекладу слід звернутись до другого мікрорівня ВТ, який містить комунікативно-прагматичні дані. Як бачимо, зміст ВТ не надає повної інформації про фактори комунікативної ситуації, до якої належить текст оригіналу. У межах ВТ ми не знаходимо прямих вказівок щодо адресанта й адресата оригіналу. Експлікується лише предмет повідомлення ВТ: *інформація про структуру атома*.

У такому випадку можна звернутись до метаданих, якщо такі дані доступні для суб'єкта ППА. Відповідно до знайдених метаданих ВТ було встановлено, що першоджерелом фрагмента оригіналу, призначеного для перекладу, є розділ *Naturwissenschaftliche Grundlagen (Основи природознавства)* із першого тому підручника з аграрної економіки для професійно-освітніх закладів [Agrarwirtschaft 2007, 14–15].

Обраний фрагмент складає окремий підрозділ першоджерела під назвою *Atom,* який включено до теоретичної теми розділу *Chemische Grundlagen (Основні поняття хімії)* [там само, див. *Inhalt*, 6]. За жанром ВТ належить до навчальних посібників із фахової підготовки й підвищення кваліфікації спеціалістів і менеджерів у галузі сільського господарства (див. передмову до підручника) [там само, 5].

Серед авторського колективу вказані провідні фахівці даної галузі, що працюють у ФРН, зокрема, др. агр. наук Гайнріх Гамрінгер, Технічний університет Мюнхена / м. Вайєнштефан; др. мед.-вет. наук Андреас Дітц, м. Бракель; Дітер Карг, директор профучилищ м. Шенбрунн; а також два редактори і співавтори ВТ: Горст Лохнер, керівник Державного професійного навчального центру Ансбах/Тріздорф; Йоганнес Бреккер, викладач коледжу Вільгельма Норманна, м. Херфорд [там само, 3].

Отже, за отриманою комунікативно-прагматичною інформацією про учасників комунікативної ситуації можна визначити мету створення й застосування ВТ: надання знань про структуру та будову атома для майбутніх спеціалістів у галузі аграрної економіки. Ця мета і є атрактором тексту оригіналу. Функція ВТ походить від мети і безпосередньо пов'язується як із типом тексту, так і з комунікативною ситуацією. Отже, за типом тексту оригінал належить до інформативних текстів, тобто має основну інформативну функцію, а додатковими функціями є загальноосвітня й дидактична.

Що стосується інформаційної структури ВТ, за атрактором і функцією можна стверджувати, що домінантні типи інформації ВТ складають семантична й дискурсивно-фахова інформація, представлені в експліцитному вигляді. Зважаючи на функцію ВТ, варто також ураховувати фонову інформацію, яка імпліцитно присутня в оригіналі. Названі типи інформації утворюють домінанту перекладу фрагмента (1).

На третьому етапі ППА **(3)** порівняємо фрагмент оригіналу (1) і варіант перекладу (1.1) за точками біфуркації, тобто розходженнями у представленні домінантних видів інформації ВТ і ЦТ.

На підставі порівняння фрагмента ВТ (1) і варіанту його перекладу (1.1) можна побачити, що всі потенційні порушення міжкультурної фахової комунікації, зафіксовані на першому етапі аналізу ЦТ (див. вище), виявились місцями розходження між оригіналом і перекладом. Крім того, під час порівняльного аналізу було встановлено додаткове порушення міжкультурної фахової комунікації (МФК) в тексті перекладу: ***Die Atomkerne***

eines Elements *besitzen zwar alle die gleiche Zahl von Protonen <…> –* ***Атомні ядра елементу****[6] *мають однакову кількість протонів <…>.*

Варто зауважити, що всі виявлені розходження не входять до категорії відсутності рівноваги, тобто не призводять до руйнації домінанти перекладу. Утім, наведені неправильні рішення утворюють відношення нестійкої рівноваги ССП, ускладнюючи розуміння цільового тексту з боку адресатів. Отже, перейдемо до четвертого етапу ППА **(4)**, який передбачає представлення отриманих даних у таблиці (див. табл. 1). За браком місця ми обмежимось лише розглядом найнижчого рівня перекладацьких рішень – рівня колокації:

Таблиця 1

Ієрархія перекладацьких рішень
у ЦТ за критерієм нестійкої рівноваги

мовні рівні ВТ	відтворення рівнів у ЦТ за відношенням нестійкої рівноваги
(I) рівень колокації ВТ	(Ia) рівень колокації ЦТ
*<Es besteht aus einem>****Atomkern mit Massenteilchen*** *<…>*	*<Атом складається> з ядра <…> <і>* ***матеріальних частинок****[7]
<…> ***elektrisch neutral*** *(Neutronen)*	*<…>– нейтрони –****негативно****[8]
<…> die Massenzahl ***im Atomkern***	*<…> масове число* ***в атомній масі****.**
Isotopengemische	*<…>* ***ізотопно-геохімічними****

У табл. 1 представлені відношення нестійкої рівноваги, вербалізовані у варіанті перекладу 1.1, поряд з пропозиціями оригіналу (1). Таблиця дозволяє отримати уявлення про всі випадки

[6] Порушення міжкультурної фахової комунікації, виявлене на етапі (3) ППА оригіналу і перекладу.
[7] Нестійка рівновага ССП на рівні колокації.
[8] Так само (див. вище).

порушення міжкультурної фахової комунікації у ЦТ на рівні колокації. Фактично в наведених прикладах відбувається викривлення тих видів інформації, що є домінантою перекладу.

Наступний етап здійснення процедури ППА **(5)** передбачає створення таблиці представлення даних 2. Таблиця презентуватиме кожен випадок нестійкої рівноваги у ЦТ, класифікований за видами інформації, що становлять домінанту перекладу аналізованого фрагмента. Крім того, види інформації оригіналу марковано за їхньою належністю до відповідного рівня ССП (див. табл. 2):

Таблиця 2

Відношення нестійкої рівноваги у перекладі за видами інформації та рівнями синергетично-інформаційної моделі ССП

випадки нестійкої рівноваги на мовних рівнях цільового тексту	види інформації як домінанта перекладу ВТ		
	семантична інформація *мікрорівень ССП*	дискурсивно-фахова інформація *макрорівень ССП*	фонова інформація *мега-рівень ССП*
(Іа) рівень колокації ЦТ			
Атом складається> з ядра <…> <і> ***матеріальних частинок****		+	
<…>– нейтрони – ***негативно****	+		(+)
<..>масове число ***в атомній масі****	+		(+)
<…> ***ізотопно-геохімічними****	+		(+)

Прокоментуємо дані, наведені в табл. 2. У лівій частині таблиці представлено випадки нестійкої рівноваги ЦТ на рівні колокації, зареєстровані на попередніх етапах ППА (етапи 1, 3). У правій частині таблиці розміщені три типи інформації, які становлять домінанту перекладу вихідного тексту, визначену на другому етапі ППА. Наведені інформаційні типи включають семантичну

інформацію (СІ), дискурсивно-фахову інформацію (ДФІ) і фонову інформацію (ФІ). У свою чергу, кожен із названих типів відповідає певному рівню синергетично-інформаційної моделі ССП.

Так, семантична інформація належить до мікрорівня ССП, тобто системи мовних значень, актуалізованих у змісті ВТ, і відтворених у змісті ЦТ через систему значень мови перекладу. Дискурсивно-фахова інформація входить до макрорівня, який формується конкретним типом фахового дискурсу. Зрештою, фонова інформація становить складову частину мегарівня – ноосфери.

Отже, за даними таблиці спостерігаємо, що на рівні колокації ЦТ (Іа) три випадки нестійкої рівноваги пов'язано з дефіцитом семантичної інформації, а один випадок стосується нестачі ДФІ. Дефіцит СІ свідчить про недостатній рівень сформованості мовної компетенції перекладача й потребує звернення до лексикографічних артефактів.

Пробіли ДФІ усуваються, як правило, за допомогою терміносистем відповідних галузей знання. За змістом фрагмент оригіналу належить до фахового дискурсу хімії. Утім, у цьому випадку не йдеться про вузькофахову спеціалізацію, оскільки, як уже було згадано, ВТ має загальноосвітню функцію, а цільовою аудиторією виступають студенти і учні професійних училищ за спеціальністю "аграрна економіка". Відтак, достатньо скористатись паралельними текстами одного й того самого жанру і дискурсу цільової мови.

На сьомому етапі **(7)** суб'єкт ППА розміщує свій варіант перекладу, встановлюючи відношення стійкої рівноваги на місці неправильних перекладацьких рішень у ЦТ.

Тут необхідно зробити важливе застереження. Виконання етапів ППА (6) – усунення інформаційного дефіциту та (7) – "відновлення" тексту перекладу за рахунок виправлень суб'єкта ППА – напряму залежить від завдання, поставленого перед початком аналізу. На наш погляд, такі завдання можуть бути двох видів: 1) оцінити ступінь перекладацької компетенції виконавця ЦТ у порівнянні перекладу з оригіналом, тобто оцінка результатів перекладу; 2) визначити особливості реалізації особистості перекладача в тексті перекладу, зокрема, стиль, методи, способи

і прийоми перекладу, властиві конкретному виконавцю. Очевидно, стратегії усунення дефіциту інформації ЦТ і "виправлення" неправильних місць перекладу мають бути різними відповідно до характеру завдання ППА.

Так, у першому випадку маємо справу переважно з практично-дидактичним завданням, яке часто зустрічається в навчанні перекладу та під час проведення дослідницького експерименту в наукових роботах. Стратегія ППА для цього виду завдання полягає у порівнянні аналізованого варіанта перекладу з перекладом-еталоном (процедурні етапи 6,7).

У другому випадку завдання ППА стосується не оцінки якості продукту, а дослідження можливостей перекладу того чи того тексту, які залежать від творчої особистості перекладача. Стратегія ППА для цього виду завдання містить порівняння ЦТ з перекладами інших колег одного професійного статусу, а також надання власного варіанта перекладу за умови втрати перекладацької рівноваги у ССП.

Таким чином, усунення інформаційного дефіциту та виправлення неправильного перекладу може відбуватися шляхом звернення до паралельних перекладів: 1) перекладу-еталона; 2) перекладів партнерів одного експертного статусу; 3) власного перекладу суб'єкта ППА.

У контексті нашої роботи завдання ППА полягає в оцінці продукту перекладу, виявленні синергетичного механізму виникнення перекладацьких помилок і стратегій їхнього виправлення. Таким чином, кінцевою метою застосування синергетично-інформаційної методики ППА стає підвищення якості спеціального перекладу за напрямом "німецька-українська" мови.

Тому стратегія проходження етапів ППА (6), (7) для варіанта перекладу 1.1 полягатиме насамперед у зверненні до перекладу-еталона. Отже, розглянемо випадки нестійкої рівноваги ЦТ (приклад 1.1) у порівнянні з авторизованим перекладом фрагмента оригіналу [Аграрна економіка 2013, 14–15] (див. приклад 1.0):

1.1. *Атом*	1.0. *Атом*
*Будова: **Атом** (від гр. atomos= неподільний) – найменша частинка хімічного **елементу**; однак вчені вже давно довели, що **і його*** [9] можна поділити на ще менші частинки.*	*Будова. **Атом** (від грецької atomos – неподільний), хоча і **є** найменшою частинкою хімічного елемента, проте, як уже давно довели науковці, дуже добре **може** ділитися.*
*Атом складається з ядра (що у свою чергу складається з **матеріальних частинок**)** [10] та з оболонки.*	*Він складається з атомного ядра, маса якого складається із мас **мікрочастинок**: позитивно заряджених протонів (+), **електронейтральних** нейтронів та **електронної** оболонки.*
Матеріальні частинки складають за своєю кількістю в більше ніж 99 % *всю атомну масу.*	
*Деякі з них протони -позитивно заряджені, інші – нейтрони –**негативно**.*	
*Протони та нейтрони утворюють нуклони. Вони визначають масове число **в атомній масі**.**	*Число нуклонів (спільна назва протонів і нейтронів) **в ядрі атома** визначає його масове число.*
*Кількість протонів в атомному ядрі показує атомний номер, що і є визначальним фактором для **відмінності*** *окремих елементів.*	*За кількістю протонів визначається атомний номер **або порядковий номер елемента в періодичній системі**.*
Атомні ядра елементу* *мають однакову кількість протонів, проте часто різну кількість нейтронів, тому їх маса може бути різною.*	*Всі ядра атомів **одного і того ж елемента** мають однакову кількість протонів, проте кількість нейтронів у них досить часто є різною, тому їх маса також відрізняється.*
*Атоми з однаковими зарядами ядра, але з різним масовими числами називаються ізотопами. Хімічні елементи є здебільшого **ізотопно-геохімічними**.*	*Атоми з однаковим порядковим номером, але з різним масовим числом називаються ізотопами. Хімічні елементи здебільшого являють собою **суміші ізотопів**.*

[9] Порушення міжкультурної фахової комунікації у перекладі (інформаційний дефіцит).

[10] Тут і далі на сторінці так само (див. вище).

Як бачимо, навіть на рівні обсягу тексту варіант перекладу 1.1. і переклад-еталон 1.0 значно відрізняються один від одного. Спостерігаються також значні відхилення від еталона в місцях інформаційних дефіцитів перекладу 1.1. Із метою узагальненого представлення цих обох варіантів на рівні колокації скористаємось таблицею (див. табл. 3):

Таблиця 3

Усунення інформаційних дефіцитів ЦТ 1.1. у перекладі-еталоні 1.0 за критерієм стійкої рівноваги

інформаційні дефіцити ЦТ 1.1 на рівні колокації	усунення дефіцитів у перекладі-еталоні 1.0 через встановлення стійкої рівноваги
Атом складається з ядра (що у свою чергу складається з ***матеріальних частинок)****[11] *та з оболонки.*	*Він складається з атомного ядра, маса якого складається із мас* ***мікрочастинок****[12] *<…>*
*Деякі з них протони – позитивно заряджені, інші – нейтрони –****негативно****[13]	*Він складається з атомного ядра, маса якого складається із мас мікрочастинок: позитивно заряджених протонів (+),* ***електронейтральних****[14] *нейтронів та* ***електронної****[15] *оболонки.*
Протони та нейтрони утворюють нуклони. Вони визначають масове число ***в атомній масі.****	*Число нуклонів (спільна назва протонів і нейтронів)* ***в ядрі атома**** *визначає його масове число.*
Хімічні елементи є здебільшого ***ізотопно-геохімічними****.	*Хімічні елементи здебільшого являються собою* ***суміші ізотопів****.

[11] Порушення МФК на рівні колокації у варіанті перекладу 1.1.
[12] Усунення інформаційного дефіциту варіанта 1.1. на рівні колокації у перекладі-еталоні 1.0.
[13] Тут і далі у таблиці так само, як 11.
[14] Тут і далі у таблиці так само, як 12.
[15] Експлікація дискурсивно-фахової інформації (ДФІ) у перекладі-еталоні 1.0.

Прокоментуємо усунення інформаційних дефіцитів за допомогою перекладу-еталона і власної когнітивної реконструкції рішень перекладача. У першому випадку нестійкої рівноваги варіанта 1.1.: *Атом складається з ядра (що у свою чергу складається з* ***матеріальних частинок****[16])* термін *Massenteilchen* було відтворено як *матеріальні частинки.* Наведене хибне рішення пов'язано з дефіцитом дискурсивно-фахової інформації на макрорівні ССП. Очевидно, перекладач класифікує лексему *Massenteilchen* як термін фізики. Наше припущення підтверджують дані багатомовного онлайн-словника *Multitran,* де для німецько-російського напряму перекладу знаходимо відповідник лексичної одиниці з позначкою "фізичний термін": *материальная частица* [див. Электронный словарь Мультитран].

Утім, як суб'єкт ППА ми не погоджуємось з відповідником, обраним перекладачем. Якщо застосувати стратегію подолання дефіциту дискурсивно-фахової інформації, можна знайти вірне рішення. Для цього слід звернутись до відповідних артефактів, тобто спеціалізованих термінологічних баз даних, розміщених, зокрема, у фахових словниках. Скористаємось даними українсько-англійсько-німецько-російського словника фізичної лексики обсягом біля 30 тисяч лексем з усіх розділів сучасної фізики та дотичних галузей знань. Наш вибір артефакта зумовлено тим, що словник було видано за сприяння Українського Науково-технічного центру та української діаспори у Канаді для професійної цільової аудиторії: науковців, аспірантів, студентів, інженерів, *перекладачів з природничих і технічних дисциплін* [Українсько-англійсько-німецько-російський словник фізичної лексики 1996]. Так, термін *Massenteilchen* відсутній у німецькій частині словника. Названу лексему не представлено також у офіційному виданні Універсального тлумачного словника німецької мови DUDEN [DUDEN 2003] та в онлайн-форматі словника [Duden Online-Wörterbuch]. Еквівалент терміносполучення "матеріальна частинка", за даними словника фізичної лексики, ста-

[16] Неправильне перекладацьке рішення (дефіцит ДФІ).

новить одиниця *das Materieteilchen* [Українсько-англійсько-німецько-російський словник фізичної лексики 1996, 477]. Для гіпонімічних понять "елементарна частинка" і "ядрова частинка" у одному й тому самому джерелі спостерігаємо еквіваленти *das Elementarteilchen* і *das Kernteilchen* відповідно [там само, 478].

Із цього випливає, що аналізована лексична одиниця має нетермінологічний характер і становить композит описового характеру: *Massenteilchen = Teilchen als Teile einer Masse von etw. (частинки як складові частини маси чогось).* У контексті фрагмента йдеться про ядро атома, тому маються на увазі складові ядра – протони і нейтрони.

Відтворення лексеми *Massenteilchen* у перекладі-еталоні підтверджує наші міркування: *Він <атом> складається з атомного ядра, маса якого складається із мас* ***мікрочастинок****[17] [Аграрна економіка 2013, 14]. Як бачимо, у авторизованому перекладі для відтворення лексеми обрано прийом нейтралізації, оскільки перекладач відчуває нетермінологічність одиниці оригіналу. Таким чином, варто погодитись із варіантом передачі колокації у перекладі-еталоні. Якщо звернутися до паралельних перекладів партнерів одного експертного статусу (в нашому випадку студентів), можна побачити варіанти відтворення, схожі з еталоном, зокрема варіант 1.2: *Він <атом> складається з ядра і його* ***складових частинок****[18] *та з електронної оболонки. В* ***складових частинках****[19] *ядра зосереджується основна частина маси атома (більш ніж 99%)**[20].

Що стосується відтворення лексеми у варіанті перекладу 1.1., вважаємо його невмотивованою генералізацією, оскільки *матеріальні частинки* становлять позначення-гіперонім для складових частин всіх матеріальних систем, у тому числі атомів, молекул, макроскопічних тіл різного розміру, живих організмів. Крім того, термін *матеріальні частинки* стосується іншого підходу

[17] Усунення дефіциту ДФІ на рівні колокації в перекладі-еталоні 1.0.
[18] Усунення дефіциту ДФІ варіанта 1.1. у варіанті 1.2.
[19] Так само (див. вище).
[20] Орфографія, пунктуація і стиль виконавця варіанта 1.2. збережені.

в галузі фізики, який використовується для пояснення закономірностей буття матерії у класичній механіці І.Ньютона. Зважаючи на зміст тексту оригіналу, можна побачити, що у ВТ ідеться про сучасний атомарний підхід до пояснення структури атома, який ґрунтується на здобутках квантової механіки середини ХХ ст. У цьому зв'язку варто зауважити, що в контексті ВТ для передачі лексеми *Massenteilchen* можна застосувати термінологічне словосполучення *елементарні частинки,* оскільки у сучасному фаховому дискурсі фізики та хімії протони і нейтрони належать саме до категорії елементарних частинок [Физический энциклопедический словарь 1983, 896].

Це підтверджують паралельні переклади партнерів, зокрема варіант 1.3: *Атом складається з атомного ядра, що містить* ***елементарні частинки****[21], та оболонки.* ***Елементарні частинки*** *складають більш від 99 % атомної маси.**[22]. У такому випадку можна говорити при прийом експлікації дискурсивно-фахової інформації у перекладі.

Розглянемо інший випадок нестійкої рівноваги у варіанті 1.1: *Деякі з них <складових частинок ядра> протони – позитивно заряджені, інші – нейтрони –* ***негативно****[23]. Цей приклад неправильного рішення перекладача зумовлено дефіцитом семантичної інформації. У складі речення оригіналу наведена лексема відтворюється так: *Einige davon, die Protonen sind elektrisch positiv (+) geladen, andere sind* ***elektrisch neutral*** *(Neutronen*) [Agrarwirtschaft 2007, 14]. Отже, на рівні експліцитної СІ слід було б перекласти колокацію дослівно, що і було зроблено у перекладі-еталоні: *<…> маса <ядра> складається із мас мікрочастинок: позитивно заряджених протонів (+),* ***електронейтральних****[24] нейтронів та електронної оболонки* [Аграрна економіка 2013, 14]. Очевидно, виконавець перекладу 1.1. припускається асоціативної помилки

[21] Усунення дефіциту ДФІ варіанта 1.1. у варіанті 1.3.

[22] Орфографія, пунктуація і стиль виконавця варіанта 1.3. збережені.

[23] Неправильне перекладацьке рішення через дефіцит семантичної інформації (СІ).

[24] Усунення дефіциту СІ варіанта 1.1. у перекладі-еталоні 1.0.

на підставі неправильної асоціації понять "позитивний-негативний", не звертаючи увагу на експліцитну СІ оригіналу.

У паралельних перекладах партнерів спостерігаємо відсутність дефіциту СІ для цього випадку, зокрема у варіанті 1.2: *До них <мікрочастинок> належать: протони (частинки з позитивним зарядом) та нейтрони* ***(електрично нейтральні*[25]*** *частинки).* Схожа ситуація має місце у варіанті 1.3: *Деякі з них <елементарних частинок> мають позитивний електричний заряд і називаються протони, інші є* ***електрично нейтральними*[26]*** *і мають назву нейтрони.* Отже, у перекладі-еталоні, а також у паралельних перекладах партнерів 1.2, 1.3 не відбувається порушення міжкультурної фахової комунікації, пов'язаного з дефіцитом семантичної інформації.

Наступний випадок інформаційного дефіциту має характер, подібний до прикладу, представленого вище. Виконавець варіанта 1.1. невмотивовано відтворює лексему оригіналу *der Atomkern* через колокацію *атомна маса: Sie bestimmen die Massenzahl* ***im Atomkern*** *– Вони визначають масове число* ***в атомній масі*[27].*** Можна припустити, що рішення перекладача грунтується на феномені негативного зворотного зв'язку.

Очевидно, виконавець робить помилку на текстуальному рівні, повертаючись під час перекладу до ключової одиниці у семантичній мережі цілого фрагмента, що знаходиться у попередньому абзаці. Такою одиницею, імовірно, виступає лексема *das Atomgewicht* у складі речення: *Die Massenteilchen bestimmen mit einem Anteil von mehr als 99 %* ***das Atomgewicht*** [Agrarwirtschaft 2007, 14]. Отже, перекладач, спираючись на цю точку мережі, встановлює хибну семантичну когерентність у тексті перекладу: *Матеріальні частинки складають за своєю кількістю у більше ніж 99 % всю* ***атомну масу*[28]<…>*** *Протони та нейтрони утворюють нуклони. Вони визначають масове число* ***в атомній масі*[29].***

---

[25] Усунення дефіциту СІ у варіанті 1.2.
[26] Усунення дефіциту СІ у варіанті 1.3.
[27] Неправильне перекладацьке рішення (дефіцит СІ).
[28] Одиниця семантичної мережі[1].
[29] Одиниця семантичної мережі[2].

Як бачимо, виконавець вважає повтор словосполучення змістово-семантичним корелятом референта попереднього абзацу. Утім, вважаємо наведене рішення невмотивованим, оскільки в оригіналі локатив експліцитно представлено за допомогою словосполучення *im Atomkern,* яке варто було відтворити еквівалентом – *ядро атома.*

У перекладі-еталоні спостерігаємо відсутність негативного зворотного зв'язку: (1.0) *Число нуклонів (спільна назва протонів і нейтронів)* ***в ядрі атома*** *визначає його масове число* [Аграрна економіка 2013, 14].

Паралельні переклади партнерів також не демонструють відхилень від первинної пропозиції: (1.2) *Вони <нуклони> визначають масове число* ***в ядрі атома***; (1.3) *Разом протони та нейтрони називають нуклонами. Їх кількість визначає масове число* ***ядра атома***. Отже, можна зробити висновок, що в цьому випадку варто дотримуватись домінанти ВТ, яка в першу чергу полягає в незмінній передачі експліцитної СІ оригіналу в перекладі.

Розглянемо останній випадок інформаційного дефіциту на рівні колокації та його усунення у перекладі-еталоні. Він стосується відтворення лексеми *Isotopengemische* через невмотивований композит у складі речення: (1) *Chemische Elemente sind meist* ***Isotopengemische*** – (1.1.) *Хімічні елементи є здебільшого* ***ізотопно-геохімічними****[30]**.* На нашу думку, перекладач так само, як і у другому випадку нестійкої рівноваги (див. вище), припускається асоціативної помилки. Можливо, це відбувається навіть на рівні фонетично-орфоепічних асоціацій: *Gemisch – геохімічний.* Якби виконавець скористався традиційним засобом усунення дефіциту СІ, звернувшись до словника або пам'яті перекладів [див. Німецько-український словник Glosbe], такої помилки можна було б легко уникнути.

Це підтверджують також дані перекладу-еталона і паралельних перекладів, виконаних партнерами одного статусу: (1.0) *Хімічні елементи здебільшого являються собою* ***суміші ізотопів****[31]; (1.2) *Хімічні елементи є здебільшого* ***сумішшю двох***

[30] Так само, як 27.

[31] Усунення дефіциту СІ варіанта 1.1. у перекладі-еталоні 1.0.

***і більше ізотопів**[32]*; (1.3) *Більшість хімічних елементів існують як **ізотопні суміші.**[33]*

Проведений аналіз дозволяє ідентифікувати його з восьмим процедурним етапом ППА **(8)**, який полягає в обґрунтуванні перекладацьких рішень як виконавця перекладу, так і суб'єкта ППА, у тому числі рішень, добраних із перекладу-еталона та паралельних партнерських перекладів.

Підсумовуючи викладене вище, перейдемо до останнього етапу моніторингу й оцінки результатів перекладу **(9)**. Результати аналізу підтверджують ефективність запропонованої синергетично-інформаційної методики ППА. По-перше, розгляд ЦТ на початковому етапі аналізу дозволяє виявити потенційні місця порушення міжкультурної фахової комунікації у тексті перекладу. По-друге, дані мікрорівня моделі надають змогу визначити атрактор, функцію та домінанту перекладу вихідного тексту, вирішальні для адекватного перекладу.

По-третє, порівняльний аналіз ВТ і ЦТ за критерієм розходження у відтворенні домінантних видів інформації стає підготовчим етапом для обґрунтування перекладацьких рішень і відновлення ССП, а також стає базою для виявлення додаткових порушень міжкультурної фахової комунікації в перекладі.

По-четверте, представлення даних у таблиці за відношеннями рівноваги дозволяють отримати цілісне уявлення про особливості відтворення окремих рівнів ієрархії перекладацьких рішень у перекладі. По-п'яте, класифікація випадків нестійкої рівноваги за видами інформації надає змогу визначити причини виникнення інформаційного дефіциту й окреслити стратегії поповнення інформації.

По-шосте, звернення до перекладу-еталона і до паралельних перекладів партнерів одного експертного статусу дозволяють об'єктивно оцінити якість перекладацького продукту і визначити шляхи виправлення неправильних перекладацьких рішень. Зрештою, когнітивна реконструкція хибних рішень перекладача надає змогу виявити синергетичні механізми здійснення пере-

[32] Усунення дефіциту СІ варіанта 1.1. у варіанті 1.2.
[33] Усунення дефіциту СІ варіанта 1.1. у варіанті 1.3.

кладацького процесу і встановити закономірності фази Становлення системи спеціального перекладу.

Отже, унаслідок проведеного порівняльно-перекладацького аналізу фрагмента (1) і варіанта його перекладу (1.1) можна зробити такі **висновки**. Було виявлено вісім випадків нестійкої рівноваги в перекладі. Встановлені відношення нестійкої рівноваги можна віднести до часткових порушень міжкультурної фахової комунікації, оскільки вони не призвели до руйнації ССП, а домінанту перекладу в цілому було відтворено.

Більшість інформаційних дефіцитів на рівні колокації (три) стосувались пробілів у семантичній інформації. З одного боку, це означає, що уважний аналіз мовної структури і метаданих оригіналу з боку перекладача дозволив би уникнути більшості хибних перекладацьких рішень. З іншого боку – наведений результат свідчить про недостатній рівень сформованості мовної та комунікативно-прагматичної компетенції виконавця.

Один випадок інформаційного дефіциту на рівні колокації було віднесено до категорії дискурсивно-фахової інформації. Це свідчить про меншу залученість даних макрорівня ССП у перекладі. Утім, саме такі випадки, на наш погляд, становлять найбільш критичні порушення міжкультурної фахової комунікації.

Варто окремо зазначити, що три зафіксовані приклади дефіциту семантичної інформації на рівні колокацій перетинаються з мегарівнем фонової інформації оригіналу (див. позначки (+) у табл. 2). Цей факт означає, що навіть за відсутності мовної компетенції дефіцит семантичної інформації поповнюється за рахунок референційної компетенції, тобто фонових знань виконавця перекладу. Виявлена залежність між дефіцитом семантичної та фонової інформації свідчить про незамкненість системи спеціального перекладу й необхідність переходу від мікро- до мегарівня моделі для досягнення адекватності трнаслята.

Зрештою, встановлені збіги між мікро- та мегарівнем системи спеціального перекладу на матеріалі окремих випадків нестійкої рівноваги у трансляті доводять справедливість формули Становлення системи: МІКРО+МЕГА=МАКРО$_{new.}$ Іншими словами, нестача інформації на мікрорівні тексту усувається на

мегарівні системи спеціального перекладу, а результатом стає новий макрорівень, тобто адекватний текст перекладу як частина цільового фахового дискурсу.

Перспективою подальших досліджень у галузі синергетики перекладу вважаємо створення синергетично-когнітивної моделі ССП, орієнтованої на особистість перекладача.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Домброван Т. И.* Синергетическая модель развития английского языка : дисс. … д-ра филол. наук: 10.02.04 "Германские языки"/ Т. И. Домброван. – О., 2013.

2. *Дорофєєва М.* Класичний тип наукової раціональності у синергетиці перекладу / М. Дорофєєва // Фундаментальные и прикладные исследования: современные научно-практические решения и подходы: сборник материалов I-й Международной научно-практической конференции. – Баку ; Ужгород ; Дрогобыч : Посвит, 2016. – С. 287–289.

3. *Дорофєєва М. С.* Некласичний тип наукової раціональності у синергетиці перекладу / М. С. Дорофєєва // Science And Education a New Dimension. – Philology, IV (21), Issue: 98, 2016. – P. 51–56.

4. *Єнікєєва С. М.* Система словотвору сучасної англійської мови: синергетичний аспект : автореф. дис… д-ра філол. наук: 10.02.04 – германські мови / С. М. Єнікєєва; Київський нац. лінгвіст. ун-т. – К., 2011.

5. *Німецько-український словник Glosbe* [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: http://uk.glosbe.com.

6. *Пиотровский Р. Г.* Лингвистическая синергетика: исходные положения, первые результаты, перспективы / Р. Г. Пиотровский. – СПб. : Изд-во СПб. гос. ун-та, 2006.

7. *Пихтовникова Л. С.* Синергетический метод для исследования дискурса в прагмастилистическом аспекте / Л. С. Пихтовникова // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2009. – № 848.– С. 48–52.

8. *Синергетика* в филологических исследованиях : монография / Т. И. Домброван, С. М. Еникеева, Л. С. Пихтовникова, А. Н. Приходько [и др.] / под общ. ред. Л. С. Пихтовниковой. – Х. : ХНУ имени В. Н. Каразина, 2015.

9. *Українсько-англійсько-німецько-російський словник фізичної лексики* / В. Козирський, В. Шендеровський. – К. : Вид-во "Рада", 1996.

10. *Физический энциклопедический словарь*. – М. : Сов. энциклопедия, 1983.

11. *Электронный словарь* Мультитран [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: http://multitran.ru

12. *DUDEN*. Deutsches Universalwörterbuch. – Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Dudenverlag, 2003. – 1892 S.

13. *Duden Online-Wörterbuch* [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: http://duden.de

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. *Аграрна економіка*. – Фермер: базовий рівень : підручник. – К. : ПП "ІНТАС", 2013. – Т. 1.

2. *Agrarwirtschaft* – Grundstufe Landwirt. Lehr-und Arbeitsbuch für berufsbildende Schulen in 2 Bänden. – Bd. 1. – BLV Buchverlag GmbH, München, 2007.

Надійшла до редколегії 6.12.16

M. S. Dorofeyeva, PhD, Associate Professor
Institute of Philology
Kyiv National Taras Shevchenko University (Ukraine)

Comparative Translation Analysis in The Translation Synergetics (operational experience)

The study presents a synergetic informational technique of the comparative analysis in the specialized translation on the basis of the synergetic specialized translation system model. The realization mechanism of the comparative translation analysis was on examples of the German scientific-technical source text, its multiple translations into Ukrainian and the authorized target text presented. The analysis proved successful in the objective evaluating the translation results and minimizing the one's own translation mistakes.

Key words: *specialized translation system, the synergetic informational model, comparative translation analysis, the synergetic informational technique of comparative translation analysis, semantic information, special discourse information, background information, information deficit.*

М. С. Дорофеева, канд. филол. наук, доц.
Институт филологии
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко (Украина)

Сравнительно-переводческий анализ в синергетике перевода (опыт практического применения)

Представлено синергетико-информационную методику выполнения сравнительно-переводческого анализа специального текста на основе синергетико-информационной модели системы специального перевод. На материале фрагмента немецкого научно-технического текста, его множественных переводов и перевода-эталона на украинский язык продемонстрирован механизм анализа и доказана его эффективность. Обнаружено, что последовательное выполнение этапов синергетического анализа способствует объективности оценки результатов перевода и минимизации собственных переводческих ошибок.

Ключевые слова: *система специального перевода, синергетико-информационная модель, сравнительно-переводческий анализ, синергетико-информационная методика переводческого анализа, семантическая информация, дискурсивно-специальная информация, фоновая информация, информационный дефицит.*